

TANULMÁNYOK

DR. SZABÓ ÁRPÁD

AZ ÚJTESTAMENTUMI TUDOMÁNYOS KUTATÁS LEGÚJABB EREDMÉNYEI

IV.

Az előző három részben megpróbáltam ismertetni — ha vázlatosan is — azt az utat, amelyet a bibliakutatás kiadás-történeti irányzata megtett; majd a Cezarea Filippi úti perikopa szemléltetésében bemutatni, hogyan alkalmazza meglátásait egy adott helyzetben. Most, a befejező részben, arra a kérdésre szeretnék választ adni: mi a jelentősége a kiadás-történeti szemléletnek?

Természetesen a kérdés nem is olyan egyszerű, ha arra gondolunk, hogy még folyamatban levő munkáról van szó, s ezért hasztalan próbálkozás lenne összegező értékelést adni. Meglehet, néhány évnek vagy évtizednek kell eltelnie ahhoz, hogy megfelelő távlattal rendelkezünk s kijelölhessük a kiadás-történet helyét a bibliakutatás folyamatában. Az összegezés helyett tehát inkább vizsgáljuk meg az újtestamentumi teológia néhány olyan területét, amelyen a kiadás-történet komoly eredményeket tud felmutatni, és nagyban hozzásegít a helyes értelmezéshez.

1. Az őskeresztény teológia története

Ez az a terület, ahol a kiadás-történet a legnyilvánvalóbb módon gazdagította ismereteinket. S ha még nincsenek is általánosan elfogadott eredmények, amelyek lehetőséget nyújtanának az összegezésre, pl. Márk vagy Lukács teológiáját illetően, kétségtelen azonban, hogy e kutatási irányzatnak olyan fontos meglátásai vannak, amelyek túlhaladták az evangélisták teológiájáról való korábbi nézeteket. Ma már nem foglalkozhatunk Lukács teológiájával anélkül, hogy ne Conzelmann munkásságából indulnánk ki, és ne alkalmazzunk az ő saját módszerét; vagy nem beszélhetünk az őskeresztény teológia egyetlen kérdéséről sem a kiadás-történet véleményének figyelembe vétele nélkül. Valóban nem lehet eléggé hangsúlyozni e diszciplína jelentőségét ezen a téren, s ezért bizakodva várhatjuk, hogy a következő évek során ki fog fejlődni egy teljesebb egyetértés a szinoptikus evangélisták teológiáját illetően, amely olyan eredményeket hoz, amelyeket alig remélhattünk korábban. Továbbmenően afelől sem lehet kétségünk, hogy a kiadás-történet képes lesz újabb fontos mozzanatait rögzíteni az őskeresztény teológia történetének.

Már eddig is alapvető fontosságú meglátások láttak napvilágot a Q forrást megalkotó teológia területén, amint azt H. E. Tödt munkája

szemlélteti. De máshol is, ahol csak el tudjuk különíteni a hagyomány fejlődésének egy mozzanatát, már képesek vagyunk mondani valamit arról a teológiáról, amely abban az időpontban hatott.

Vannak olyan vélemények, hogy a keresztény teológia alapvető történeteinek első fejezetei ma már korszerűtlenné váltak. És nemcsak a keresztény teológia-történeteket érinti a fejlődés hatása; az újtestamentumi teológia mértékadó művei — még a Bultmanné is, amely a legjelentősebb ezek között — szintén erre a sorsra jutnak, ha nem úgy tárgyalják az evangélistákat, mint koruk irányadó teológusait.

2. Jézus élete-kutatás és Jézus élete-teológia

A fenti kifejezések a német teológia termékei, amelyek egy, a történeti Jézushoz kapcsolódó magatartást jelölnek, nevezetesen azt, hogy ő a kijelentés alapja és a keresztény hit középpontja. E szemlélet hatására a német bibliakutatók egymás utáni nemzedékei vetették fel a „történeti Jézus kérdését“. Németországban ez a mozgalom a formatörténet kibontakozásával rövidesen véget ért. Angliában és Amerikában azonban folytatódott el egészen napjainkig, s ma is az az állandó törekvés érvényesül, amely a történeti Jézust központi jelentőségűnek tartja a hit szempontjából, és az evangéliumokat mint az ő megismerésének forrásait tekinti. Viszont a forma-történet elfogadásának — nemcsak kutatási módszerként, hanem az evangéliumok természetének megértésére vezető szemléletként is — igen komoly következményei lettek az eddigi alapvető nézőpontot illetően. A kiadás-történettel pedig mindez elérte a tetőpontját, mivel ez nemcsak megnehezíti a Jézus élete-kutatást, hanem lényeges kérdéseket vet fel a Jézus élete-teológiát illetően is.

Mindjárt kezdetben nyilvánvalóvá lesz, hogy a kiadás-történet igen megnehezíti a Jézus élete-kutatást. Ugyanis annak elismerése, hogy az evangéliumokban található anyag jó részét az evangélista, vagy a hagyomány összeállítója, esetleg az ősegyház valamelyik prófétája, vagy prédikátora teológiai gondolkozásának számlájára kell írunk, megerősíti azt a korábbi véleményt, miszerint az evangéliumok „csupán Jézus hangjának suttogását“ őrzik. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy munkánk kiindulópontjaként azzal az előfeltételezéssel kell kezdenünk, hogy az evangéliumok az ősegyház teológiájáról nyújtanak közvetlen tájékoztatást és nem a történeti Jézusról, és bármilyen adat vagy tájékoztatás, amelyet tőlük kapunk Jézussal kapcsolatban, csak a hitelesség kritériuma gondos és szigorú alkalmazásának eredményeként lehetséges. Ezt egyébként az utolsó ötven esztendő bibliakutatás-eredményei igazolják. Volt időszak, amikor mindent Jézusnak tulajdonítottak, ami nem hangzott idegenül ajkáról. Később, a fejlődés egy magasabb fokán arra törekedtek, hogy kimutassák: az evangéliumi hagyomány csupán egy lépéscsúfok, amely Jézus nyilvános működésére való visszaemlékezésből indult, és így a két forrás bármilyen találkozása a szinoptikus hagyományban ehhez a működéshez vezet vissza. Ebben az időszakban hallgatólagos irányelvként érvényesült az a törekvés, hogy a nem hiteles hagyományanyag különválasztásával mutassa ki az eredeti Jézus-mondásokat, ill. bizonyítsa azok hitelességét. A forma-történet, de különösen a kiadás-történet jelentősége éppen abban van, hogy új irányt adott a bizonyítás-

nak, s azzal, hogy kimutatta az evangéliumok valódi természetét, egyben azt is hangsúlyozta, hogy a bizonyítás súlyának a hitelességen kell lennie. Ennek a követelménynek mint célnak eleget tenni nagyon nehéz, de nem lehetetlen. A következőkben vizsgáljuk meg részletesebben ezt a kérdést.

Amikor Jézus tanítását akarjuk helyreállítani, mindenekelőtt az evangéliumi hagyomány történetét kell rekonstruálnunk, hogy eljuthassunk a szóbeli hagyomány legkorábbi formájához. Ebben a forma-történet módszere és eredményei segítenek; gondolunk itt elsősorban R. Bultmann és J. Jeremiás munkásságára. És mi a következő lépés? Feltenni magunknak a kérdést: vajon ezt vagy azt a mondást az őskeresztény egyháznak vagy a történeti Jézusnak tulajdoníthatjuk-e? Ez valójában azt jelenti, hogy keresnünk kell azokat az ismérveket, amelyek bizonyítják, hogy a mondás nem az egyháztól, hanem Jézustól származik. Feladatunk azonban sokkal összetettebb, mert mind az ősegyház, mind az Újszövetség igen sok szempontból adós a judaizmusnak. Ezért ha egy mondást Jézusnak tulajdonítunk s elfogadjuk bizonyítási eljárásnak a hitelesség kritériumát, akkor ki kell mutatnunk, hogy a mondás nem származik sem az egyháztól, sem a judaizmustól. Ez sokak számára túl nagy követelménynek látszik, de kevesebbel nem lehet a bizonyításnak eleget tenni.

A hitelesség kritériumának, amelyre Jézus tanítása minden helyreállítási kísérletének épülnie kell, első alapismérve a „különbözőség“ vagy „másféleség“. Lényege a következő: egy mondás elérhető legkorábbi formájában akkor tekinthető hitelesnek, ha ki tudjuk mutatni különbözőségét mind a judaizmus, mind az őskereszténység jellegzetes tanításától. Ez különösen abban az esetben jelentős, ahol a judaizmusból táplálkozó keresztény hagyomány módosította az egyes mondások eredeti értelmét. Ez utóbbi kitétel magyarázatra szorul. Jézus tanításának háttere a judaizmus; bizonyos értelemben tanítása a korabeli vallásos élet témáinak a változata. De ha azt keressük, mi a legjellegzetesebb jézusi tanítás, akkor nem azokban a kérdésekben találjuk meg, amelyekben osztozott kortársaival, hanem amelyekben különbözött tőlük. Most már azok az őskeresztény körök, melyek leginkább kötődtek a judaizmushoz — a Máté evangéliumában található hagyomány képviseli nagy részüket — igyekeztek mérsékelni Jézus tanításának radikális elemeit, ugyanakkor pedig egy olyan hagyományt fejlesztettek ki, amelyik hangsúlyozta a judaizmushoz való még szorosabb kapcsolatot.

A különbség, ill. másféleség kritériumát nem elméleti megfontolások alapján formulázták meg, hanem a szinoptikus hagyományt kutató gyakorlati munka folyamán. Bultmann volt az, aki a példázatokkal kapcsolatban először jutott erre a következtetésre: „Csak ott rendelkezünk eredeti jézusi példázattal, ahol ellentmondás van a zsidó erkölcs és kegyesség, valamint Jézus prédikálásának megkülönböztető eszkatologikus beállítottsága között: másrészt ahol nem találunk sajátos keresztény vonásokat.“ E kritérium használata még inkább jellemző J. Jeremiásra, akinek megállapításaiból most csak egy példát hozok fel, és pedig az „abba“ (atyá) használatát Isten megszólítására. Az Újszövetségben található hagyomány szerint Jézus úgy szólítja meg Istent, mint „abba“. Mk. 14, 36-ban, a Gecsemáné-kerti jelenetben az „Atya“ egyszerű fordítása az arám szónak. A parallel helyeken Lk 22, 42-ben követi Márkot, de el-

hagyja az arám kifejezést, Mt 26—39-ben szintén elhagyja azt, és egy alternatív fordítást ad: „Atyám“. Mind az Atya, mind az Atyám helyes fordítása az „abba“-nak, mivel a szónak e sajátos formája mind főnévként, mind egyes szám első személyű ragos alakjaként szolgált.

A Miatyánk-hagyományban Lk 11,2 ismét egyszerűen az Atya kifejezést használja, amely világosan utal az „abba“-ra, éppen mint 22,42-ben is láttuk. Máté viszont egy igen jelentős módosítást eszközöl: „Miatyánk ki vagy a mennyekben“. A zsidó hagyomány vizsgálata kimutatta, hogy Istennek atyaként való megszólítása, bár nem volt ismeretlen az ősi izraelita kegyességben, de sohasem használták az „abba“ kifejezést. A Máté-i „Miatyánk ki vagy a mennyekben“-nek egy megfelelő változata Johanan ben Zakkai korában közismert volt, vagyis kb. éppen abban az időszakban, amikor Máté evangéliuma, ill. a mögötte álló hagyomány kialakult.

Az újszövetségi hagyomány úgy állítja eléink Jézust, mint aki Istent atyának szólítja (Mk 14, 36) és tanítványait is erre tanítja (Lk 11, 2). Máté szintén fenntartja a hagyományt, de ugyanakkor át is alakítja egy olyan formára, amelyet szívesen vettek a konzervatívabb zsidó-keresztény körök is. Ez jó példája annak a folyamatnak, amit a különbözőség kritériuma ki akar mutatni: kezdetben radikális elkülönülés a judaizmustól, később pedig a hagyomány módosítása a judaizmus irányában. Mivel az „abba“ kifejezést megtaláljuk a Róm 8, 15 és Gal 4, 6-ban is, lehetne azzal érvelni, hogy itt a Jézus-tradíció nem különbözik az ősegyházétól. Ám ezeket a példákat nem tekinthetjük olyanoknak, mint amelyek az őskeresztény hagyományt képviselik, mivel a „Miatyánk“ Máté szerinti formáját ismerték általában az egyházban, s az még a legtöbb Lukács-szövegre is rányomta hatását. Ezt a rendelkezésünkre álló újszövetségi kéziratok is igazolják. A legelfogadhatóbb magyarázat az, hogy ez a hagyomány inkább Jézusra jellemző, mint az ősegyházra, és hogy Pál ismerte e hagyományt, s mint két nyelvet beszélő, igen értékelte annak jelentőségét. Ezért is hagyta változatlanul az „abba“ kifejezést. Összegezve az elmondottakat, elfogadjuk azt a megállapítást a különbözőség kritériuma alkalmazásának alapján, hogy Jézus Istent „atyának“ (abba) szólította; és tanítványait is erre tanította.

A különbözőség kritériuma után a következő lépés a hagyomány ama területének gondos vizsgálata, ahol ez a kritérium nem alkalmazható. Itt alapismérvként az „összefüggés“-t kell tekintetünk. Eszerint a hagyomány legkorábbi rétegét alkotó anyagot hitelesnek fogadhatjuk el, ha az összefüggést mutat a különbözőség által már korábban hitelesnek megállapított anyaggal. Itt ismét J. Jeremiás munkásságára kell hivatkoznunk. Jeremiás az evangéliumokon kívül található hagyományanyagot véve vizsgálat alá, az Origénész által megőrzött mondást tanulmányozta, amely a Tamás evangéliumában is megtalálható. Tamás 82-ben ezt olvassuk: „Aki mellett van, a tűz mellett van, aki távol van tőlem, távol van Isten országától.“ Az összefüggés kritériumát alkalmazva hitelesnek fogadhatjuk el ezt a Jézus-mondást, mert egy másik Jézus-mondás eredetiségének jegyeit hordozza magán. Ez utóbbit Mk 9, 49 és 12, 34-ben találjuk, ahol a tanítványi mivolt feltételére figyelmeztet, amint ezt Mt 8, 19kv is teszi. Jeremiás célja kimutatni, hogy ezek a mondások éppen olyan hitelesek, mint az evangéliumokban találhatóak, s éppen ezért eredeti Jézus-mondásoknak tekinthetjük azo-

kat. Természetesen ezt a kritériumot az evangéliumi hagyományanyagra is alkalmazhatjuk, mert e tekintetben nem lehet különbséget tenni a kánonikus és a kánonon kívüli anyag között. Mind ugyanannak az élő hagyománynak az alkotó részei, s maga az egyház sem tett különbséget köztük a 2. század második fele előtt.

Nagy fontossággal bír a hagyomány kialakulása történeti sorrendjének e kritériumok szerinti megállapítása és a legősibb réteg anyagához való ragaszkodás, mert a hagyomány többi része, amely erre a rétegre épül fel, szükségszerűen az ősegyház terméke.

Végül meg kell említenünk egy harmadik alapismérvet, amelyet különösen az angol teológiában alkalmaznak előszeretettel, s ez a „többszöri bizonyítás“. Eszerint hitelesnek fogadhatjuk el a hagyománynak azt a részét, amelyet a szinoptikus evangéliumok mögött levő források többségében megtalálhatunk. Bizonyos fenntartással kell élnünk e kritérium alkalmazását illetően, de mégis hasznosnak kell mondanunk, különösen amikor Jézus működésének hiteles indítóokait akarjuk megállapítani, nem sajátos mondások formájában, hanem ahogyan jelen vannak a hagyomány legősibb rétegében.

Az evangéliumi hagyománynak három olyan területe van, amelyekből számottevő kétség nélkül meg tudjuk állapítani a kialakulás történetét és alkalmazni a fenti kritériumokat. Ezek a következők: a példázatok, Isten országáról szóló tanítás és a Miatyánk-tradíció. A példázatok esetében ki tudjuk mutatni, hogy azok legkorábbi formái különböznek az ősegyház felfogásától (példázatok és nem allegóriák), de különböznek a judaizmusétól is (mindenekelőtt eszkatologikus hangvételüket illetően). Az Isten országáról szóló tanításnál szintén fennáll ez a különbség éppen a kulcsfogalom, Isten országa használatával kapcsolatban. Nem véletlen, hogy e tanítás eszkatológiai nézőpontja megegyezik a példázatokéval. A Miatyánk különbözősége, amint láttuk, egyrészt Istennek atyaként való megszólításában áll, másrészt abban, hogy a megbocsátás kérését összekapcsolja a megbocsátásra való készenléttel. Az elsőnek már láttuk arám eredetét; ez utóbbi is ide megy vissza, mert az adósság-bűn szókapcsolat csupán az arámban lehetséges.

Miután elérkeztünk Jézus tanítása bizonyos vonatkozásainak a helyreállításához, ill. annak lehetőségéhez, a következő lépés e tanítás megértése: helyesen értelmezni eredeti helyzetét és megközelíteni, amennyire csak lehetséges, eredeti jelentését. Itt néhány olyan kérdéssel találjuk szembe magunkat, amelyekkel feltétlenül meg kell birkóznunk. Elsőnek mindjárt itt van az az időbeli távolság mint határ, amely elválaszt minket Jézus tanításának eredeti jelentésétől: két évezred és egy radikálisan különböző világnézet.

A másik zavaró momentuma a Jézus élete-kutatásnak az a mód, ahogyan Jézus tanítását a különböző korok kategóriáiba akarták sorolni. A probléma gyökere nem a kutatók szándékosságában keresendő, egyszerűen arról van szó, hogy minden történész olyan kifejezésekben próbálja megragadni a múltat, amelyek számára a legvalóságosabbak. Ez különösen vonatkozik a Jézus-kutatásra, aki mint történeti személyiség magasan túlnőtt saját korának kategóriáján. Ez a tény úgyszólván önként kínálja egy másik kor kategóriáiban való gondolkozást. Ugyanakkor azok, akik a legjelentősebb eredményt produkálták e kutatás terén, maguk is keresztények voltak, s így természetesen megvolt a ma-

guk felfogása vallásos hitük és tapasztalatuk középpontjában álló Jézusról mint feltámadott Úrról és az ő tanításáról. Ez természetesen befolyásolta őket, és ahhoz a helyzethez vezetett, ill. vezethet ma is, amelyben egy kutató gondosan elkülöníti egymástól a történeti Jézus személyét az első századi egyház Krisztus-hitétől, csak azért, hogy újra azonosítsa őt saját hite Krisztusával, és így újraértelmezze tanítását is.

Ezek a kérdések látszólag megoldhatatlanok az egyes kutatók munkásságában, de van néhány olyan probléma, amelyben egyet lehet és kell is értenünk.

1. Jézus tanításának a megértése az első századi judaizmusnak szolgált igazságot, amelynek kategóriáiban ez a tanítás eredetileg elhangzott. Ez önmagában véve nehéz feladat, hiszen nem könnyű magunkévá tenni azokat a kategóriákat, amelyekben azok az emberek gondolkodtak. Ám ezekkel a kérdésekkel meg kell küzdenünk, mert amíg nem adunk igazat annak a kornak, addig nem fogunk a történeti Jézushoz és tanításához eljutni. Az ilyen természetű történeti kutatás előfeltétele az állandó hivatkozás a tárggyal kapcsolatos társadalmi, kulturális és történeti kifejezésekre és kategóriákra, ill. irodalomra.

2. Jézus tanítását mindig bele kell helyeznünk nyilvános működésének élethelyzeteibe és a körülmények összefüggéseibe. Nem véletlen, hogy a példázat-kutatás éppen akkor ért el eredményeket, amikor rendszeresen elhelyezték azokat Jézus működésének keretében. És ami igaz volt a példázatokra nézve, igaz a tanítás többi részével kapcsolatban is. Ez a tanítás mindig sajátos körülmények között, egy adott helyzetben hangzott el, és meghatározott személyhez vagy csoporthoz szólt. Jézus tanítását nem lehet megérteni addig, amíg nem ismerjük el az eredeti történelmi összefüggés jelentőségét.

3. A kutatás módszerének azonosulnia kell a források természetével. Itt elsősorban az evangéliumokra gondolunk. Azért, hogy megfelelően dolgozhassunk ezekkel a forrásokkal, olyan eljárásokat kell alkalmaznunk, amelyek belülről, a források természetéből fakadnak s nem kívülről kényszeríteni rájuk.

Am valószínűleg a legfontosabb dolog e tekintetben egy olyan meggyezés a különböző tudományos és teológiai nézeteket vallók között, amely biztosítja, hogy az érdekelt kutatók legjobb tehetségük szerint igyekeznek igazságot szolgáltatni a színopitikus evangéliumok természetének. Ugyanis valószínűtlen, hogy valamennyien ugyanazt a hibát követnék el, vagy mindenkik ugyanazzal az előfeltételezéssel indulna. A történeti tudományokban nem rendelkezünk a megfigyelésnek azzal a lehetőségével és tisztaságával, mint a természettudományokban, amely képessé tenne ugyanannak a jelenségnek hasonló leírására. De a megfigyeléseket megoszthatjuk egymással és vitázhatunk róla, azért, hogy meggyezésre jussunk, amely előbbre visz.

Mostantól kezdve a Jézus élete-kutatásnak ezen az úton kell haladnia és ezt a módszert alkalmaznia. A forma- és kiadás-történet hatása oly erős, hogy ennél kevésbé következetes és pontos eljárás nem is lehetséges. Egészen világos, hogy a forma-történet, de különösen a kiadás-történet lényegesebben megnehezítette a Jézus élete-kutatást, amint azt valaha is gondolták volna, de ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a bibliakutatás állandóan fejlődik, és képes arra, hogy kielégítse a megnövekedett igényeket.

A kiadás-történet tényleges hatása abban mutatkozik meg, hogy egy sor igen komoly kérdést vet fel, amelyek a Jézus élete-kutatást motiválják, különös tekintettel a Jézus élete-teológiára. Az első ilyen kérdés, hogy vajon igazolható-e az a felfogás, amely szerint a történeti Jézus a kijelentés és a keresztény hit központja. Ez a kérdés azért is fontos, mert éppen a kiadás-történet mutatta meg, hogy ez a felfogás mennyire idegen az egész Újtestamentumtól.

Egyébként az mindig nyilvánvaló volt, hogy a történeti Jézus fogalma idegen az Újtestamentum számára, minthogy idegen lett volna az ókori világ bármelyik dokumentuma számára. Amikor mi a „történeti“ kifejezést használjuk, azt értjük: „tényleges“, „amint a valóságban volt“, és állandóan különbséget teszünk e fogalom és a későbbi hozzátoldások vagy értelmezések között. De az ókori ember egyszerűen nem így gondolkozott. Mi tehát újból és újból fel akarjuk fedezni a mi értelmezésünk szerinti történeti alakot olyan iratokból, amelyek nem osztják a mi szemléletünket. Továbbmenően számolnunk kell azzal a tényvel is, hogy ezeket az iratokat a mienkétől alapvetően különböző világnézetű emberek írták. Az Újtestamentum emberei számára pl. az angyalok megjelenése, a démonok rontó hatása, a megnyilatkozó ég az alászálló galambbal, mind olyan eseményeknek számítottak, amelyek a valóság birodalmába tartoznak. Számunkra pedig, akik a tudományos világszemlélet alapján állunk, mindez a legenda és mítosz világába tartozik.

Am ezek a kérdések egyike sem új, és nem a kiadás-történet hatásaként kerültek felszínre. Mindig is jól ismerték azok a bibliakutatók, akik érdekelve voltak a „történeti Jézus kérdésében“. De annak elismerése, hogy az evangéliumok nem a szó valódi értelmében vett történeti források, még nem jelenti azt, hogy nem nyújtanak semminemű történeti tájékozódást számunkra.

A legbonyolultabb tényező az újtestamentumi iratok, és sajátosan az evangéliumok esetében az, hogy az ősegyház, amely nem rendelkezett a mi értelmezésünk szerinti „történeti“ fogalmával, ugyanakkor pedig egy erős vallásos élmény hatása alatt állott, nem látta fontosnak különbséget tenni a történeti Jézus, Názáreti József fia eredetileg elmondott szavai és azok között, amelyeket az egyház a hagyományban neki tulajdonított. Ebben a tekintetben az Újtestamentum lényegesen különbözik a zsidó rabbik és görög filozófusok feljegyzéseitől. Bármelyik esetben, legyen az Szókratész, a görög filozófus, Johanan ben Zakkai, a zsidó rabbi vagy Názáreti Jézus, nekünk az lenne a feladatunk, hogy elkülönítsük a hiteles anyag eredeti magvát a sajátos hagyományban kialakult hozzátoldásoktól és értelmezésektől. Az Újtestamentum esetében azonban még van valami, amit figyelembe kell vennünk: a feltámadott Úr Jézus jelenlétének a tudata az egyes hívő vagy az egyház vallásos élményében és az a meggyőződés, hogy ez a Jézus, aki most beszél, azonos azzal, aki valamikor beszélt és tanított.

Ez az a pont, ahol a kiadás-történet hatása igazán megmutatkozott, mert felfedte és érthetővé tette számunkra, hogy annak az anyagnak nagy része, amelyet Galileában vagy Judeában prédikáló Jézusnak tulajdonítottak, valójában ahhoz a Jézushoz tartozik, aki az őskeresztény egyházban prédikált egy prófétán, apostolon vagy evangélistán keresztül.

Már láttuk a Cezarea Filippi úti perikopa tárgyalásakor, hogy pl. a Mk 8,39 és 9,1-ben található két, Jézusnak tulajdonított mondás közül az első egy keresztény tanítótól származik, míg a második az evangélista saját alkotása. Ugyanígy a Máté-evangélium változatában a kulcs gondolat: Péter megbízatása (Mt 16,18kv) szintén az evangélistának tulajdonítható, aki a feltámadott Úr megbízási parancsát a feltámadási történetből az evangéliumi történet Jézusának szájába adja. És éppen ez a kérdés lényege: az evangéliumi történet Jézusa egy és ugyanazon időben azonos a történeti Jézussal, József fiával, a felmagasztosult Úrral — Péter feltámadási látomásából — és Isten Fiával, aki az evangélistát irányítja, hogy az üldözött keresztény gyülekezeteknek a végső reménység jegyében vizsgáztatást és hitet adjon. Az elmondottak nyilvánvalóvá teszik tehát, hogy evangéliumok Jézusának hangja egyben, a keresztény egyház élő hitélményének a hangja is, s hogy az evangélista, valamint a hagyomány, melyet művében közvetít, teljes mértékben érdektelenek abban, hogy ez az élmény egyáltalán kapcsolódik-e ahhoz, ami Galileában és Judeában elhangzott vagy történt a keresztesítés előtt.

Mindez erősen kérdésessé teszi a Jézus élete-teológia létjogosultságát, ill. annak igazolását. Ha a Márk-evangélium Jézusa azonos Márk és gyülekezete keresztény hitélményének Jézusával, akkor az a törekvés, hogy a történeti Jézust tegyük a keresztény hit középpontjává és forrásává, semmiképpen nem alapozható az Újtestamentumra. Már korábban is az volt a vélemény, hogy sem a páli levelek, sem a jánosi iratok vagy a katolikus levelek nem tanúsítanak olyan állásfoglalást a földi Jézussal kapcsolatban, amely indokolná a történeti Jézus központi helyét a keresztény teológiában. Nem véletlen, hogy a Jézus élete-teológia megjelenése szorosan kapcsolódott a Márk-i hipotézis elfogadásához. Amikor a kiadás-történet megcáfolta e hipotézis helyességét, akkor tulajdonképpen a Jézus élete-teológia alapjait ingatta meg.

3. Az evangélium természete

Természetesen nem ez a negatív jellegű irányulás a jellemző. A kiadás-történet ugyanis sokkal többet tett. Minthogy megnehezítette a Jézus élete-teológia igazolását: felfedezett valamit az „evangélium“ természetéről. Amikor erről beszélünk, mindig arra kell gondolnunk, hogy az „evangélium“ az őskereszténység egyedülálló irodalmi terméke. Az Újtestamentum minden más könyvének megvan a maga irodalmi hasonmása. Hiszen mások is irtak leveleket, híres emberek cselekedeteiről krónikákat, apokaliptikus hangvételű beszédeket, de csak egyedül az őskeresztény egyház írt „evangéliumokat“. Ezért ezek az iratok magukon hordozzák az őskereszténység hitének sajátos vonásait.

A kiadás-történet ennek a páratlan irodalmi alkotásnak a megértéséhez segít hozzá, amikor kimutatja, hogy milyen mértékben érvényesült az evangélistának vagy a hagyomány egy más közvetítőjének a teológiai felfogása az evangélium anyagának megformálásában; amikor annak elismerésére készlet, hogy az evangélium nem Jézus nyilvános működésének a története, amint az egy adott időpontban lejátszódott, hanem inkább a keresztény hitélmény története. Ugyanakkor azonban a keresz-

tény hitelménynek ez a története Jézus nyilvános működése krónikájának a formáját ölti magára, és bizonyos részei ténylegesen erre a működésre való visszaemlékezésen épülnek. Márk evangéliuma a prototípus, amelyet aztán a többiek átvettek. Az evangélium sajátos keveréke a történeti visszaemlékezésnek, a hagyomány értelmezésének és a szerző szabad alkotói tevékenységének; másszóval különös egyvelege a történelemnek, legendának és mítosznak.

Már szóltunk arról a negatív hatásról, amelyet a kiadás-történet szemlélete a Jézus élete-kutatásra tett, és kétségessé tette a Jézus élete-teológiát is. Az éremnek azonban két oldala van, s nekünk a pozitív hatást is meg kell ismernünk. Itt mindjárt két dolgot kell előljáróban megjegyeznünk: az evangélium természete azt mutatja, hogy a kijelentés helye nem a történeti Jézus működése, hanem a keresztény hitelmény valósága; a kettő között azonban tényleges folytonosság van.

Az evangélium jelenlegi formájában, valamint a mögötte levő hagyomány is az őskereszténység hitvéleményét tükrözi. Jézus tanítását először azért gyűjtötték össze — amint azt a Q forrással kapcsolatos kutatás megállapította —, hogy folytassák Jézus eszkatológiai prédikálását. Úgy hitték, hogy a feltámadás igazolta Jézust és az Ő Isten országáról szóló prédikálását, és éppen ezért a jövő reménység, amelyet a prédikálás képviselt, még mindig érvényes, sőt érvényesebb, mint volt, mert Isten maga igazolta Jézust. Így a prédikálás folytatódott, jöllehet a reménység formája megváltozott: Isten eszkatológiai tevékenységének általános várakozása helyett — amelyet Isten országa fogalma képviselt —, most a konkrét várakozás lépett előtérbe, melyet Jézusnak mint Úrnak vagy Ember fiának közeli eljövetele képviselt. E reménység-összefüggésben Jézus prédikálása az ősegyház prédikálásaként folytatódott és az ő tanítása mint eljövetele való előkészület.

Ez az a pillanat, amikor az evangéliumok által képviselt hagyomány elkezdődik, és mi éppen ebben figyelhetjük meg Jézus és az ősegyház közti folytonosság jellegét. Az ősegyház abbéli hitében meggyőződve, hogy a feltámadás igazolta Jézust, hirdette az ő eljöveteletét, éppen mint nem sokkal azelőtt ő hirdette az Isten országát, és készítette elő tagjait erre az eljövetele tanításainak állandó ismétlése által. A folytonosság tehát valóságos, s ezért a történeti Jézus működését úgy kell tekintenünk, mint amelynek nagy jelentősége van az őskereszténység hite szempontjából.

Már a kezdet kezdetétől rendelkezünk tehát azzal a helyzetismerettel, amelyik jellemző volt az újtestamentumi kereszténységre, s amely nagyszerűen tükröződik az „evangéliumi“ irodalmi forma megalkotásában. Ezt a helyzetet úgy is leírhatnánk, mint amelyben a múlt, jelen és jövő közti különbség teljesen eltűnt. A kulcs a jelen élménye volt, amely nélkül a jövő kilátástalan lett volna, a múlt pedig igen hamar feledésbe merült volna. Éppen ez élmény által szereztek meggyőződést, hogy Jézust, akit a múltban ismertek, újból ismerni fogják.

Az evangéliumi hagyomány e fontos kérdésének jobb megértéséhez segít hozzá az Ember fia-mondások vizsgálata. Az ősegyház eszkatológiai reménységét az apokaliptikus jellegű Ember fia-mondások megalkotása által fejezte ki, amint azt Mk 8, 38-ban láthattuk, annak korábbi részletes tárgyalásánál. Ugyanabban az időben más hasonló mondások is keletkeztek, amelyekben Jézusnak mint Ember fiának jövőbeli ha-

talmát az ő múltbeli működésének kifejezéseiben fogalmazták meg. Legjobb példa erre Mk 2, 10: „Hogy pedig megtudjátok, hogy az ember Fiának van hatalma e földön a bűnöket megbocsátani...” Ezekben a mondásokban Jézus már azzal a hatalommal cselekszik, amellyel mint eljövendő Ember fia fog tevékenykedni. Az Ember fia jövőbeli tevékenysége és Jézus múltbeli nyilvános működése azonosulnak. Így láthatjuk összefolyni a múltat, jelent és jövőt, amelynek eredményeként létrejött az evangélium-típusú irodalmi forma mint az őskeresztény egyház egyedülálló alkotása.

Összegezve az elmondottakat, a kiadás-történet valóban jelentős eredményekkel gazdagította a bibliakutatást. Az általa nyújtott új szemlélet birtokában ma már sok kérdést másként látunk és értékelünk, mint a múltban. Nekünk unitáriusoknak kötelességünk megismerni és elsajátítani a tudományos kutatás módszereit és eredményeit, mert biblia-teológiánk csakis ezeken épülhet fel. Az evangéliumok új értelmezése s főként a történeti Jézus az eddiginél valóságosabb beállítása az újtestamentumi teológiában még inkább hozzásegítenek, hogy megszilárdítsuk hit- és életfelfogásunk Jézus-képét.

EGYED AKOS

BERDE MÓZES 1848-BAN

1. Berde Mózes sokirányú és több évtizedes tevékenységének napjainkban minden bizonnyal legkevésbé ismert időszaka az, amely 1848—1849-re, a forradalom idejére esett. Erről az elmúlt két évben több alkalommal meggyőződhattunk, ugyanis a polgári forradalom 125. évfordulójára emlékeztető írások Berde Mózesről alig vagy egyáltalán nem ejtettek szót.¹

Berde alakja az 1848-al foglalkozó történeti munkákban tulajdonképpen akkor kezdett halványulni, amikor a századfordulón s főleg az utóbbi három évtizedben a Gábor Áron-kutatás meglehetősen fellendült. Ugyanis vonzóbb és hálásabb téma volt írni a háromszéki Habsburg-ellenes önvédelmi harc legendás népi forradalmár hősről, mint az említett mozgalom politikai vezetőjéről, akinek a pályája nem volt teljesen töretlen, mert nem volt mentes egyes megingásoktól. Ez a szubjektív történetírói álláspont végül is súlyos tárgyi tévedések forrása lett, hiszen manapság már nem egy összefoglaló jellegű történeti munkában hiába keressük a Habsburg-ellenes népi önvédelmi harc vezetőjének, Berde Mózesnek a nevét. Ennek pedig egyenes következményeként a mai fiatalok tudatából Berde Mózes emléke jórészt kitorlóddott.

A fent érintettekkel kapcsolatban nagyon világosan szeretnénk lezögezni: messze álljon tőlünk úgy idézni Berde Mózes emlékét, hogy valamiféle Gábor Áron „deheroizálás” legyen belőle! Ellenkezőleg: arra kell törekednünk, hogy a tények minél valóságosabb értékrendjének felvázolása által a székely népi forradalmár emléke tisztábban álljon előt-